

## ПОЈАМ И КРИТИКА ЕКОНОМСКОГ ВИШКА

1. *Стратешки карактер економског вишка.* — На одређеном ступњу концентрације и централизације капитала, у условима монополног капитализма, настаје гигантска корпорација као типично обележје модерног капиталистичког система. Финансијски независна, са високим основним капиталом, масовном и хетерогеном производњом, планирано и рационално вођена од стране посебног слоја професионалних управљача, велика корпорација суспендовала је класичне услове привредног раста и извршила одлучујућу промену у начину функционисања тржишта. Класични механизам конкуренције водио је рационалном економском искоришћавању свих производних фактора, продуктивном инвестирању и развоју производних снага и технологије, те селењем капитала, снижавањем производних трошкова и реинвестирањем прихода максимирању присвојеног профита. Конкуренција међу радницима одржавала је најамнину на нивоу вредности радне снаге као робе. На тржишту рада, добара и зајмовног капитала најамнине, цене и каматне стопе изједначавале су понуду и потражњу производних фактора као што је и присвојени профит пропорционално одговарао износу инвестираног капитала. Привредни систем је почивао на равнотежи и рационалној алокацији производних средстава лишен расипања и ирационалности. Овако (идеално) скициран систем не одговара више времену великих корпорација. У условима савременог монополног капитализма конкуренција ценама и њихово обарање је напуштено. Корпорације располажу том привредном снагом да саме одређују цене за своје производе и услуге које више нису дате и параметарске величине за њих које су стабилне и независне од величине производних трошкова (у смислу да снижавање трошкова изазива обарање цена). Истовремено, на другој страни, у производњи примењене техничке и организационе иновације значајно снижавају трошкове производње по јединици производа. Као последица забране конкуренције ценама и опадања производних трошкова настаје растућа разлика између продајних цена и трошкова. Економски вишак има сталну тенденцију раста.

Економски вишак се мора утрошити јер се иначе неће моћи даље производити. Он може бити конзумиран, инвестиран или расут. Нормалан пут утрошка вишка је, међутим, блокиран. Радници нису у положају да учествују у присвајању оствареног вишка, док лична потрошња капиталиста, истина, апсолутно расте али као део укупног вишка опада. Такође, ни производне инвестиције не доносе решење него само стварају нове проблеме апсорпцији вишка и воде сувршним производним капацитетима. Корпорације не инвестирају зато што имају расположив капитал него само ако су уверене да ће новопроизведена роба наићи на тржишту на одговарајућу потражњу. Иностране, пак, инвестиције не да не пружају тржиште за домаћи вишак него су и ефикасно средство за преношење иностраног вишка у земљи инвеститора. На тај начин монополни капитализам је противречан систем. „Он ствара све више вишка, а не пружа потрошњи и инвестиције који су потребни да би се усисао порасли вишак и омогућило несметано деловање система“. Ако не би постојало супротне снаге, које нису у логици самог система, његово нормално стање би било стагнација.

Оне ипак постоје и то у лику државних, војних и цивилних расхода и расипања у оквиру продајне делатности, што непрекидно обнавља ирационалност система.

Због тога стварање и апсорпција вишка представља основни проблем монополске производње роба, а категорија економског вишка основно аналитичко средство марксистичке теоријске анализе савременог капитализма, коју су дали Пол Баран (Paul Baran) и Пол Свизи (Paul Sweezy) у свом заједничком делу „Монополни капитал“.

Углед аутора, коришћена аргументација у корист постављене тезе, а посебно начелни став — да заостајање марксистичке друштвене науке у објашњавању савремених кретања унутар капиталистичког система има свој узрок у томе што она „почива још увек у последњој анализи на претпоставци конкурентне економије“, па „ако будемо следили Марксов пример и потпуно употребили његову моћну аналитичку методу, не можемо се задовољити крпањем и поправљањем конкурентског модела који је темељ његове теорије“, те „претпоставимо појам ‚вишка‘ традиционалном марксистичком појму ‚вишка вредности‘“ добићемо „заменејујући закон о падању профита законом о порасту вишка... теоријски израз на оно што је битно у структуралној промени од конкурентског на монополни капитализам“ (1) — изазвали су бројна реаговања у круговима марксистичких економиста и изазивају потребу разматрања саме категорије економског вишка, њене аналитичке вредности и понуђених теоријских решења Барана и Свизија.

2. *Ефективни и потенцијални економски вишак.* — Појмом економског вишка, разматрањем његових извора и начина коришћења Паул Баран је дао посебан допринос економској теорији раста недовољно развијених земаља, мада његову аналитичку употребу није ограничио само на подручје неразвијених економија (2).

Економски вишак је сложена категорија и теоријско дефинисање разликује његова три концепта. Пре свега, *ефективни економски вишак*, као разлика између текуће ефективне производње друштва и текуће ефективне потрошње. Он може бити придодат текућој штедњи или производној акумулацији и, увећавајући укупно друштвено богатство разматраног периода, материјализује се у виду добара различите намене, као што су производна или јавна добра, резерве и сл. Он је мањи од величине вредности Марксовог појма вишка вредности, као разлике између нето друштвеног производа и реалних најамнина, јер у себи не садржи потрошњу капиталистичке класе, државне расходе на војску и администрацију и сл. Заправо, он представља акумулисани део вишка вредности и идентичан је с појмовима штедње или инвестиција (3).

Насупрот њему, *потенцијални економски вишак* представља разлику између производње, која би се могла реализовати у једној датој целини природног и технолошког богатства, и онога што Баран назива „виталном потрошњом“. Реализација потенцијалног економског вишка претпоставља структуралну промену друштвене економије, потпуно реорганизовање по-

(1) Монополни капитал, Загреб, 1969, стр. 15, 17, 21, 74.

(2) Paul A. Baran, *Economie politique de la croissance*, Paris, 1970.

(3) П. Баран, нав. дело, стр. 71.

стојеће (капиталистичке) производње и расподеле друштвеног производа. Овако представљен, он је нешто шири и нешто ужи од Марксовог вишка вредности, јер, с једне стране, у себи садржи вредност изгубљене производње због непотпуне запослености или недовољног коришћења постојећих производних капацитета, али, с друге стране, не укључује извесне друге елементе као што су витална потрошња капиталистичке класе или неопходне трошкове јавне администрације (4).

Облици у којима се скрива потенцијални економски вишак јесу: 1. прекомерна потрошња друштвених група са високим доходима; 2. изгубљена производња за једно друштво због постојања непродуктивних радника; 3. изгубљена производња услед расипања или нерационалног организовања производног процеса и 4. изгубљена производња због незапослености која, пре свега, проистиче из узрока анархичне организације капиталистичке привреде или недовољне укупне ефективне потражње. Ако се изузму расходи издати за наоружање, недовољна запосленост због недовољне ефективне тражње најзначајнији је узрок раскорака између потенцијалног и ефективног економског вишка. Међутим, као што примећује и сам Баран, категорија потенцијалног економског вишка превазилази оквире постојећег друштвеног система, те мора да се одреди према начелима једног потпуно рационалног друштва.

У таквом рационалном и плански организованом друштву јавља се и трећи облик економског вишка у виду *планског економског вишка*, који се може дефинисати као разлика између „оптимума“ могуће производње, у једном природном и технолошком оквиру историјски датог периода развоја полазећи од планираног „оптимума“ коришћења свих производних богатстава, и једног обима „оптималне“ потрошње арбитрарно изабраног. Сам појам „оптимума“ производње и потрошње не исказује односе засноване на закону профита капиталистичког система, већ представља слободан избор социјалистичке заједнице, која на основу начела рационалности и научних сазнања одлучује шта ће у датом историјском периоду да произведе, потроши или инвестира. Пошто је социјалистичка заједница слободна у одређивању таквог „оптимума“, он не мора да имплицира максимизирање производње, него и остваривање других друштвених циљева, као што је повећање слободног времена. Важно је истаћи да се економски вишак одређује планом а не законом профита, те се по величини може разликовати од ефективног економског вишка у капиталистичком систему (5).

У монополској фази развоја индустријски развијених капиталистичких економија, у монополским сферама, профитне стопе су различите али врло високе као и расположиви капитал за инвестирање. Међутим, монополи немају интереса за профитносно реинвестирање присвојених профита у сопственим секторима нити налазе такве могућности на другим странама економије, тако да обим инвестиција тежи да буде значајније нижи од нивоа економског вишка који би могао бити реализован у условима пуне запослености. Да би систем био у равнотежи и да би се даље развијао потребни су спољни импулси. Лична потрошња капиталиста пред-

(4) П. Баран, нав. дело, стр. 72, 73.

(5) П. Баран, нав. дело, стр. 90—92.

ставља релативно мањи део укупног економског вишка а релативно повећање потрошње радника, чиме би се смањило део укупне производње који се прелива у ефективни економски вишак и уједно створиле могућности за инвестирање због повећања укупне потражње, наилази на институционалне препреке расподеле дохотка. Излаз је, зато, у непродуктивној потрошњи, државним расходима и извозу капитала.

Остављајући по страни ову анализу (која је иначе поновљена и у делу „Монополни капитал“) врло је занимљива примена теорије економског вишка на подручје могућег излаза из неразвијености недовољно развијених земаља. Апсолутни ниво економског вишка у поређењу са развијеним земљама је веома низак, али његов релативан ниво, тј. удео у националној производњи неразвијених земаља значајан је и можда виши него у развијеним земљама. У таквом економском вишку највећу ставку свакако представља вишак остварен у пољопривредном сектору. За разумевање његовог могућег коришћења у сврхе развоја нужно је познавати типологију његових садашњих корисника. То су, пре свега, трговци, позајмљивачи новца и посредници свих врста. Надаље, страни капиталистички монополи развијених земаља, који монополизирајући унутрашње тржиште неразвијених земаља извлаче вишак без обавезе продуктивног реинвестирања. Такође, предузећа страног власништва која обављају производњу на тлу неразвијених земаља највећи део економског вишка преносе у метрополе а само мањи део производно реинвестирају или препуштају локалној потрошњи у виду плата виших производних функционера домаће земље. Последњи корисник је сама држава, која своје приходе црпи или из трансфера економског вишка (нпр. из права на извоз) или ствара додјатни економски вишак који одговара смањењу укупне производње расположиве за потрошњу путем, на пример, царина на увозну робу, индиректним порезима на потрошњу или инфлационом емисијом новца. Баран је на основу ове анализе показао неоснованом владајућу тезу да ограничавајући фактор развоја неразвијених земаља лежи у недовољности капитала. Препреку бржем развоју чини недовољност ефективног економског вишка, вишка инвестираниог у повећање продукције производних добара. А та недовољност је, пак, последица постојећег начина коришћења потенцијалног економског вишка са којим би неразвијене националне економије могле да располажу ради продуктивног инвестирања имајући у виду структуру друштвене производње. По Барановој процени потенцијални економски вишак представља најмање 20 процената националног дохотка. Међутим, он није коришћен у служби економског развоја, него је апсорбован различитим облицима сувишне потрошње владајућих класа, тезаурисан или утрочен на одржавање непродуктивног цивилног и војног бирократског апарата, као и извучен из земље од стране иностраног капитала <sup>(6)</sup>. Зато се неопходним условом изласка из заосталости јавља захтев за успостављање планске социјалистичке економије у неразвијеним земљама, да би се од стране друштва располагало свим елементима потенцијалног економског вишка, који ће бити директно коришћен на производан начин и тиме повећати толико потребан обим ефективног економског вишка.

(6) П. Баран, цав. дело, стр. 272 и сл.

3. *Вишак и функција развоја*. — Инспириран Барановим делом, неколико година касније, и Бетелхајм (Bettelheim) је покушао да прецизно дефинише појам економског вишка и одреди његову функцију у економском развоју (?). Ни у његовој представи економски вишак није једноставна категорија. Наиме, он се јавља у три облика, то је најпре *текући економски вишак*, дефинисан као разлика између расположивог друштвеног производа и потрошње произвођача и њихових породица. Појам, пак, расположивог друштвеног производа прецизиран је у смислу умањења бруто друштвеног производа за износ „потребног обнављања” неопходног за одржавање просте репродукције. Пошто је:

$$\text{ТЕВ} = \text{РДФ} - \text{ПП} \quad \text{и} \quad \text{РАП} = \text{БДП} - \text{ПО}$$

$$\text{следи да} \quad \text{ТЕВ}_{\text{Т+Л}} = \text{РДП}_{\text{Т}} - \text{ПП}_{\text{Т}} = \text{БДП}_{\text{Т}} - (\text{ПП}_{\text{Т}} + \text{ПО}_{\text{Т}})$$

текући економски вишак с којим располаже друштво у једном периоду, по претпоставци, потиче из непосредно претходног периода. Расположиви друштвени производ представља суму производа грана које обезбеђују материјалну производњу или које обезбеђују услуге директно везане за материјалну производњу (транспорт и трговина). Овако одређен текући економски вишак „би одговарао економском вишку како би га дефинисао Маркс”.

На тај начин, текући економски вишак створен од стране радника запослених у материјалној производњи, с једне стране, представља извор целокупне потрошње изван сфере материјалне производње и, с друге стране, финансира инвестиције (пошто извор финансирања инвестиција из индивидуалних уштеда производних радника представља занемарљиву величину).

Ужи по својој садржини од претходног, *расположиви текући вишак за развој* (РТВР) одређен је разликом између текућег економског вишка (ТЕВ) и „општих друштвених трошкова” (ОДТ), тј. трошкова који су везани за функционисање друштва у истим условима и на истом нивоу као у претходном периоду:

Општи друштвени трошкови по својој природи јесу нормативна величина. Одређују се према појму „општи ефективни трошкови” (ОЕТ), који представљају суму свих трошења, која не служе директно нити развоју нити производњи. Општи ефективни трошкови једног периода постају потребни општи друштвени трошкови просте репродукције следећег периода, тј.  $\text{ОДТ}_{\text{Т+1}} = \text{ОЕТ}_{\text{Т}}$ . Ако се збир  $\text{ОДТ} + \text{ПП} = \text{ППР}$  означи „потрошњом потребном за просту репродукцију”, расположиви текући вишак за развој се може представити и као:

$$\text{РТВР} = \text{РАП} - (\text{ПО} + \text{ППР})$$

У односу на Баранов појам ефективног економског вишка расположиви текући вишак за развој садржи у себи све оно што је расположиво

(?) Charles Bettelheim, *Planification et croissance accélérée*, Paris, 1970.

за развој а не само оно што је искоришћено у ту сврху. С друге стране, он се разликује и од потенцијалног економског вишка, јер је потрошња потребна за просту репродукцију шира од „основне потрошње” Барана и садржи у себи и трошкове издржавања нерадних друштвених класа.

И на крају, *вишак коришћен за развој* (ВКР) чини онај део расположивог текућег вишка за развој, који је „утрошен на повећање производних капацитета друштва”. У том смислу могу се класификовати облици коришћења вишка за развој: 1. нове производне инвестиције; 2. нове производне инвестиције које индиректно служе развоју тиме што доприносе повећавању расположивих капацитета на нивоу служби образовања, истраживања, становања, општег здравља и сл. у оној мери у којој могу касније допринети повећавању производње; 3. трошкови развоја, под којима се подразумевају сви трошкови изван инвестиција који омогућавају директно повећавање знања, његово преношење или искоришћавање; 4. повећање укупних индивидуалних прихода произвођача ако је праћено повећањем производње или ако омогућава такво повећање; 5. повећање општих друштвених трошкова, када повећани обим коришћења друштвених служби има позитивни ефекат на производњу; и сл. У случајевима супротних употреба вишак неће бити искоришћен за економски развој.

4. *Аналитичка употреба економског вишка и његова критика.* — Пошто је производња и апсорпција економског вишка животна питање функционисања економије у систему монополске производње, „моћна аналитичка метода” заснована на категорији вишка свакако да претпоставља његову конзистентну дефиницију и јединствену аналитичку употребу. На жалост, Баран и Свизи нису отклонили неодређеност овог појма. Пажљивим читањем „Монополног капитала” може се уочити више различитих дефиниција вишка и стиче се утисак као да су поједине од њих коришћене према појављивању нових проблема у датој анализи. Најпре је провизорно одређен вишак као разлика између оног што друштво производи и трошкова те производње <sup>(9)</sup>, да би га касније апроксимативно идентификовали са агрегатним профитима. Агрегатни се, пак, профити не изједначавају са статистички евидентираним, јер су у таквом поступку испуштени из урачунавања камате и рента који су саставни делови вишка, него се назив профити употребљава за диференцију укупних прихода и трошкова производње <sup>(10)</sup>. Зато је касније одређен вишак у смислу разлике између укупног друштвеног производа и друштвено потребних трошкова за његову производњу, и назван друштвеним економским вишком <sup>(11)</sup>. Међутим, производни трошкови, како се исказују у књиговодству монопола, нису и стварни трошкови производње и расподеле. Један њихов део нема никакве везе са потребним трошковима и мора се урачунати у укупан вишак. Појава високих рекламних трошкова и испреплетане продајне и производне активности које је довело до „дубоких промена у друштвено потребним трошковима производње” принудило је Барана и Свизија на пут нових дефиниција вишка. Вишак се најпре представља као разлика између укуп-

(9) P. Baran, P. Sweezy, *Монополни капитал*, стр. 20.

(10) P. Baran, P. Sweezy, *нав. дело*, стр. 74.

(11) P. Baran, P. Sweezy, *нав. дело*, стр. 108.

ног нето производа и укупних реалних најамнина <sup>(12)</sup> што према ранијем Барановом ставу одговара Марксовом вишку вредности. Ако се надаље, узме у обзир вештачка застарелост производа и непотребни трошкови који се у ту сврху издвајају, да би се одредили друштвено потребни трошкови неопходно је упоредити хипотетичке трошкове хипотетичког производа са стварним трошковима стварног производа. Тако настаје нови појам вишка, који би се добио када би се друштвено потребни трошкови калкулисали према принципима једног рационалног друштва, тј. када продирање продајне у производну активност не би имало за своју последицу настанак трошкова везаних за привлачнији изглед производа већ за побољшање његове функционалне намене <sup>(13)</sup>. Овим типологија употребљених дефиниција вишка није окончана. Недостају потенцијални економски вишак и статичко одређивање, које је преузео на себе Јозеф Д. Филипс (Joseph D. Phillips), а о коме ћемо касније говорити. Потенцијални вишак је представљен у лику потенцијалних профита „али се такви профити не могу наћи у статистичким извештајима — односно они остављају своје трагове у статистичким извештајима у парадоксалном облику незапослености и сувишних капацитета” <sup>(14)</sup>.

Ова анализа економског вишка у „Монополном капиталу” није имала за циљ да задовољи захтеве исувише педантног и критички настројеног читаоца, него да укаже на два методолошка недостатка. Методолошки није оправдано користити аналитички инструмент, који иначе у представи Барана и Свизија има централно место у објашњавању посматраног економског система, који није одређено и кохерентно дефинисан <sup>(15)</sup>. С друге стране, неосновано је мењати у току анализе садржину аналитичког инструмента прилагођавајући га потребама новонасталих ситуација. Да би се формулисао закон пораста економског вишка, коришћени су агрегирани профити; у полемици с Калдором уведен је појам потенцијалног вишка; да би се објаснила природа рекламних трошкова, вишак је представљен разликом укупног нето производа и укупних реалних најамнина; феномен вештачке застарелости производа захтевао је нову одредбу друштвено потребних трошкова и у том смислу и вишка; статистичка верификација закона пораста вишка почива на његовом статистичком појму.

У таквој ситуацији ни раније формулисани Баранови појмови економског вишка не доприносе разјашњавању овог концептуалног проблема. Економски вишак није идентичан — ефективном економском вишку, који одговара текућој производној акумулацији, јер садржи још и индивидуалну потрошњу капиталиста, државне непродуктивне расходе, трошкове

(12) P. Baran, P. Sweezy, нав. дело, стр. 119.

(13) P. Baran, P. Sweezy, нав. дело, стр. 130.

(14) P. Baran, P. Sweezy, нав. дело, стр. 77.

(15) Примедба проф. Pearsona, Trade and Market in the Early Empires, је сасвим друге природе, јер по њему вишак је уопште недетерминисана величина. Наиме, како он схвата, постојао би „апсолутни економски вишак” као вишак производње изнад физиолошког минимума потрошње друштва, а тај биолошки минимум опстанка немогуће је одредити, нити има доказа да је идејно друштво живело на том нивоу. „Релативни” је, пак, онај вишак производње изнад онога што је друштво олућило да потроши, а одлуке о томе друштво доноси слободно и оне нису мотивисане једино економским разлозима. V. Ch. Bettelheim, нав. дело, стр. 65; E. Мандел, Расправа о марксистичкој економији, Сарајево, 1970. Том I, стр. 42.

продајне активности и расипање у производном процесу; нити — потенцијалном економском вишку, пошто обухвата виталну потрошњу капиталистичке класе и неопходне трошкове јавне администрације.

Чудно је да Баран и Свизи нису осетили потребу да се ближе позабаве концептуалним одређивањем економског вишка, као што је то раније сам Баран учинио посвећујући му један посебан одељак у свом раду. Исто тако, због позива на примену стварне марксистичке аналитичке методе, не може избећи пажњи читаоца околност да је однос између економског зишка и Марксовог вишка вредности разматран у једној notiци на простору који она иначе може да пружи <sup>(16)</sup>. Међутим, сам однос није толико једноставан.

Заправо, вишак вредности замењен је економским вишком уз објашњење да „у високо развијеном монополно-капиталистичком друштву вишак поприма многе облике и крије се под многим кринкама” те „због тога претпостављамо појам ‚вишка’ традиционалном марксистичком појму ‚вишка вредности’, јер је он у главама већине људи који познају Марксову економску теорију једнак зброју профит + камата + рента” <sup>(17)</sup>. То упућује даље на закључак да је у анализи монополног капитализма напуштена и радна теорија вредности. За Маркса је однос између најамног рада и капитала одређивао читав карактер капиталистичког начина производње, па се и анализа капитала кретала у оквирима категорија вредности и вишка вредности. Напротив, Баран и Свизи у својем тумачењу Маркса — „напосе смо свесни чињенице да је наш приказ готово потпуно испустио онај предмет који заузима средишње место у Марковом изучавању капитализма: то је процес рада” <sup>(18)</sup> — капиталистички продукциони процес своде на процес рада, у оквиру којег би ваљало изучавати настале технолошке промене и њихов утицај на „природу рада, састав (и диференцијацију) радничке класе, психологију радника, облике организације и борбе радничке класе, итд.” <sup>(19)</sup>.

Баран и Свизи су желели да променом у терминологији учине „потребно помицање у теоријском ставу”, које је нашло своју примену у замени закона тенденцијског опадања профитне стопе законом о порасту економског вишка. У томе су, као што смо већ навели, нашли теоријски израз за оно што је битно у структуралној промени од конкурентског на монополни капитализам. Како су, пак, „тржишни односи у бити односи цена, изучавање монополног капитализма, као и конкурентског капитализма, мора поћи од дјеловања механизма цена” <sup>(20)</sup>. У Марковој анализи управо је обрнуто. Односи цена су изведени из односа вредности, са којима мора почети разматрање капитализма. Вредносна анализа занемарила је питање конкуренције, јер је у макроекономским размерама збир тржишних цена једнак, по Марксу, укупној суми вредности. Зато П. Матик (Paul Matick)

<sup>(16)</sup> P. Baran, P. Sweezy, нав. дело, стр. 2.1

<sup>(17)</sup> P. Baran, P. Sweezy, нав. дело, стр. 21.

<sup>(18)</sup> P. Baran, P. Sweezy, нав. дело, стр. 19.

<sup>(19)</sup> P. Baran, P. Sweezy, нав. дело, стр. 20.

<sup>(20)</sup> P. Baran, P. Sweezy, нав. дело, стр. 58.



ставља основан приговор да, супротно тврђењу Барана и Свизија, Марксдова анализа не почива на претпоставци конкурентног капитализма већ на апстрактном појму капитала. „Ако овај појам уопште вреди тада је он независан од дате структуре капитала (конкуренија или монопол)” (21). Ако је то тако, терминолошка и теоријска померања, начином на који су извршена, не почивају на поставкама Марксове методе.

Може се ставити појму економског вишка, у поређењу с вишком вредности, и једна друга примедба. У једном од најбољих аналитичких приказа Марксвог учења Свизи дословно пише да „економске категорије морају бити друштвене категорије, тј. категорије које представљају односе између људи. Важно је нагласити да је такво схватање сасвим супротно схватању модерне економске теорије” (22). Категорија економског вишка не испуњава тај захтев управо због њеног дистанцирања од вишка вредности. С друге стране, свођењем процеса производње на радни процес, што је онемогућило уочавање разлике између процеса производње као процеса производње капитала (и на тој основи репродуковања најамних односа) и радног процеса, појављује се вишак као функција капитала а не као продукт неплаћеног рада, што би било у логици радне теорије вредности (23).

Посебно је остало нејасно да ли се појам економског вишка односи на прометну вредност или на употребну вредност. Нешто измењена, ова дилема се може изразити и питањем: да ли је реч о вишку капитала или о вишку производа? (24). Вишак производа се исказује немогућношћу тржишне реализације вредности сувишног производа. Вишак капитала, пак, представља сувишак куповне снаге на тржишту који се не може употребити ради куповине добара и услуга. У првом случају недостаје, док у другом случају преостаје новчаних средстава. По мишљењу Мандела, кључни недостатак у анализи Барана и Свизија јесте околност да су они у појму економског вишка укључили и вишак капитала и вишак производа, те зато и нису били у могућности да на задовољавајући начин реше проблем апсорпције вишка капитала и продаје сувишне робе. Таква би примедба била основана да су Баран и Свизи употребљавали јединствен појам економског вишка. Они су, међутим, разматрали оба проблема у оквиру засебних дефиниција вишка, али су, ипак, том приликом пропустили да одреде њихову међусобну везу. Јер, о вишку капитала говоре када формулишу закон пораста економског вишка, којег идентификују са агрегатним профитима, док је предмет реализације вишка производа повезан са проблемом ефективне потражње. И управо на овом месту настаје нови предмет дискусије. Да би вишак функцирао као капитал, потребно је да се тржишном реализацијом робе вишак производа претвори у вишак вредности. У капиталистичкој економији то увек није могуће те се као последица појављују кризе. Њихов узрок ваља тражити у недовољној потрошњи. У свом ранијем делу Свизи је покушао да теорију недовољне потрошње

(21) Paul Matick, *Marxismus und »Monopolkapital«*, u *Monopolkapital, Thesen zu dem Buch von Paul A. Baran und Paul M. Sweezy*, Frankfurt/Wien, 1969, str. 32.

(22) P. Sweezy, *Теорија капиталистичког развика*, Загреб, 1959, стр. 36.

(23) V. Monopolkapital, *Thesen*, стр. 98.

(24) V. Ernest Mandel, *Arbeitswerttheorie und »Monopolkapital«*, u *Monopolkapital, Thesen*, стр. 78.

одржи актуелном властитом формулацијом узрока недовољне потрошње. Том приликом користио се категоријама: вишак вредности, акумулација, инвестиције, потрошња радника и капиталиста <sup>(25)</sup>, дакле категоријама класичне марксистичке анализе. Међутим, Баран и Свизи су овом приликом покушали, као што је то приметио Давид Хоровиц (David Horowitz), да комбинује Маркса и Кејнеса. Појмови укупан приход, ефективна потражња и кејнесијански инструменти за потицање потражње ради апсорпције економског вишка доста убедљиво указују на то <sup>(26)</sup>. Ти трагови се могу приметити и у дефиницији економског вишка. Прва апроксимација вишка почива на разлици између укупних прихода и трошкова. Ти приходи често имају свој извор у токовима дохотка, прерасподели вишка вредности као што је то случај, на пример, код прихода рекламних и продајних агенција, које један део својих расхода у цени преваљују на доходак капиталиста и непроизводних радника. Управо у том делу анализе, с друге стране, Баран и Свизи дефинишу вишак као разлику између укупног нето производа и укупних реалних најамнина. Навели смо већ да је Баран раније на тај начин представио Марксов појам вишка вредности. Међутим, он њему не одговара безусловно. Прихватајући без оградe начин обрачуна укупног нето производа како се он данас врши у САД, они су га поистоветили са укупним дохоцима, тј. укупном потражњом. Један његов део представља новостворену вредност а други, чист облик прерасподеле вишка вредности, или је, пак, резултат инфлационог финансирања. „Тако се колебају наши аутори између обрачуна вредности и агрегиране потражње”, примећује Мендел. Међутим, његов покушај да докаже да су Баран и Свизи започели своју анализу са ставом или вишак или вишак вредности, не одговара чињеницама. Вишак дефинисан као разлика између онога што друштво производи и трошкова те производње, те одбивши од њих камате и ренту, води радној теорији вредности: вишак или вишак вредности јесте тада разлика између вредности друштвеног производа и у производном процесу утрошене вредности константног и варијабианог капитала. Истина је да такав став проистиче из извршене анализе Барана и Свизија и да је неспоран, али Мандел предвиђа да су они то ставили у ситуацију конкурентног капитализма као пример одсуства потешкоћа са израчунавањем друштвено потребних трошкова. Одмах затим настављају: „Ствари су сасвим другачије под владом монопола и олигопола” <sup>(27)</sup>. Да су економски вишак сматрали различитим и ширим појмом од вишка вредности указује и њихов почетни став да он поред профита, камате и ренте „обухвата и друге ставке као што су приходи државе и цркве, расходи за претварање робе у новац, плаће непродуктивних радника”; као и каснија разматрања природе и начина формирања ових прихода, одн. расхода. То нас упућује на дискусију питања амортизације, продајних трошкова и државних расхода.

У књиговодству корпорација амортизациони отписи се воде као производни трошкови. Данас је, међутим, савршено јасно да само један део

(25) P. Sweezy, Теорија капиталистичког развитка, стр. 196—198.

(26) У старој литератури ту примедбу стављају Horowitz, Mattick, Mandel а у нашој С. Штампар.

(27) P. Baran, P. Sweezy, нав. дело, стр. 125; Monopolkapital, Thesen, стр. 78.

тих отписа чини репродукцију утрошеног фиксног капитала, док је други део по својој природи прикривени профит. То су прикривени нерасподељени профити, изузети од пореског оптерећења, који се унапред као трошкови производње урачунавају у цену и чине један стабилан извор самофинансирања корпорација. Тај део прихода корпоративне благајне су Баран и Свизи оправдано уврстили као прекомерну амортизацију у економски вишак. Питање је само коректности њене процене, која због разноврсних техника прикривања представља занста један изузетан посао. Претпоставка за то јесте одговарајућа процена вредности фиксног капитала, који је стварно утрошен у производном процесу, као и коректна процена реалне вредности капитала корпорација <sup>(28)</sup> С тим у вези је и питање у којој мери технички напредак против воље монопола утиче на смањење износа прекомерне амортизације приморавајући их да реалну инвестициону замену врше оним темпом који би одговарао реалном амортизовању фиксног капитала према извршеним амортизационим отписима. Сам Филипс наводи различите процене амортизације у САД.

Цитирајући Маркса да „ниједан прометни трошак који потјече само из промјене облика робе не додаје њој никакву вриједност” него се „мора надокнадити из вишка вриједности”, Баран и Свизи иако појмовно изједначавају продајну активност са Марксовим трошковима промета, дају јој, ипак, нову квалитативну и квантитативну улогу у монополном капитализму, чиме је заправо одвајају од свог појмовног узора. У чему је та квалитативно нова функција продајне активности? У економији која хронично пати од недовољности ефективне потражње, инвестиција и запослености, економска важност рекламе је, пре свега, „у њезину учинку на величину укупне ефективне потражње, па тако и на ниво дохотка и запослености”. Непосредан учинак на структуру дохотка и производње сличан је учинку државних расхода финансираних из пореза. „Тај учинак... повећава укупни доходак и производ за износ првобитног прихода (и расхода)”. Две су, пак, посредне врсте утицаја: „Оне које утјечу на величину и природу инвестиционих могућности и оне које утјечу на подјелу укупног друштвеног дохотка на потрошњу и штедњу (на оно што Кејнес назива склоношћу потрошњи)”. Утицај Кејнеса је сасвим очигледан. Рекламни трошкови, ако су довољно велики, представљају облик додајног дохотка. Насупрот томе, да подсетимо, у Марксовој анализи прометни трошкови јесу део друштвеног капитала утрошеног у овај сектор а профити рекламних и продајних агенција део прерасподељеног друштвеног вишка вредности. Тачно је да ће ови приходи створити додајну запосленост а на тржишту ће нове најамнине и плате повећати могућности продаје роба, али величина рекламних трошкова не утиче на стварање нове вредности већ само на прерасподелу постојећег вишка вредности. Разлика између укупних рекламних расхода и укупних профита рекламних агенција представља, на тај начин, сувишак економског вишка над вишком вредности.

Што се економски вишак више приближава појму агрегиране потражње то је јаснији став о „самоутрошној” природи оног дела укупних

<sup>(28)</sup> О тим проблемима в. Е. Мандел, *Расправа о марксистичкој економији*, стр. 160 и сл.

рекламних расхода који нема облик чистих профита. Такво схватање да вишак апсорбује вишак било би *contraditio in adjecto* ако се он посматра као вишак вредности.

Економски вишак превазилази обим вишка вредности и у оном делу где се преваљују трошкови рекламе кроз повећану цену на терет дохотка производних радника и то у мери умањивања њихових реалних најамнина.

Држава монополног капитализма врши своју улогу гаранта монополских профита утицањем на ниво укупне ефективне потражње. При том је по Барану и Свизију „утицај државе на ниво ефективне потражње функција ... апсолутне висине државних расхода“. „Оно што држава троши, представља додаток приватном вишку, а не одбитак“<sup>(29)</sup>. Околност финансирања државних расхода из пореза не мења ништа у бити; држава чак омогућава реализацију потенцијалног економског вишка која би изостала без њене интервенције“. Ако се оно што држава одузима иначе уопће не би производило, не може се рећи да се од било кога извлачи. Државни расходи и порези, који су у првом реду били механизам за пријенос дохотка, постали су у великој мјери механизам за стварање дохотка активирајући незапослени капитал и рад“<sup>(30)</sup>. Овом ставу не може се додати никакав нови коментар. Државни расходи нису само део вишка вредности, јер представљају прерасподелу националног дохотка, на шта указује и начин њиховог финансирања и намена њиховог трошења.

Како и сами кажу, Баран и Свизи су се користили квантитативним подацима највише због објашњавања и илустрација. Међутим, формулишући за њихову теорију важан закон о порасту економског вишка, било је потребно његову ваљаност и прецизно статистички верификовати. Тај задатак на себе је преузео њихов пријатељ Ј. Филипс. И заиста, у његовим табелама стоји: економски вишак као део друштвеног производа износио је 1929. г. 46,9 процената а 1963. г. 56,1 процената. Изгледало је да је тиме отклоњена свака сумња у погледу исправности постављеног теоријског закона. Међутим, извесне сумње и приговори се не могу избећи. Филипс је економски вишак разделио на три категорије: доходак од власништва, расипање у привредном процесу и државни издаци. Категорија доходака од власништва у себе укључује корпоративне профите, доходак предузећа у индивидуалном власништву, превисоке амортизационе отписе, теренте, камате и друге дохотке од власништва. Расипање у привредном процесу садржи рекламне трошкове, трошкове продирања продајне активности у производни процес као и трошкове везане с финансијама, осигурањем, некретнинама и индустријама правних услуга. У ком смислу би се сада могла ставити основана примедба на овакав поступак статистичког дефинисања економског вишка? Имамо утисак да „статистички“ економски вишак представља у ствари амалгам различитих формулација економског вишка које су дали Баран и Свизи. Ако је овај наш утисак тачан, то је свакако последица некохерентности теоријске анализе чија је статистичка верификација требало да буде дата. Наиме, доходак од власништва по обиму обухваћених ставки је близак (или што Баран и Свизи сматрају

(29) P. Baran, P. Sweezy, *нав. дело*, стр. 139.

(30) P. Baran, P. Sweezy, *нав. дело*, стр. 141.

на једном месту, идентичан <sup>(31)</sup> појму вишка вредности, уз узгредну напомену да насупрот економском вишку има тенденцију пада. Урачунавање рекламних трошкова и државних расхода почива на појму економског вишка као разлике између нето друштвеног производа и реалних најамнина, јер се они делом финансирају преваљивањем трошкова на потрошаче и индиректним порезима и инфлационом новчаном политиком. Трошкови продирања продајне активности у производни процес имају за свој основ обрачун друштвено потребних трошкова према начелима једне рационалне економије. Међутим, они највећим делом у стварној економији представљају реалне трошкове. Статистичка обрада је поштовала и појам потенцијалног вишка, пошто су урачунати целокупни државни расходи, јер они ништа не одузимају економском вишку него управо омогућавају да се произведе потенцијални економски вишак који се иначе не би произвео. По Филипсу је требало укључити и изгубљену производњу због незапослености, али истина, то није могао да учини само због неодређености процене. Укључивање расхода везаних за финансије, осигурање, промет некретнина и трошкове правних услуга је респектовало вишак као разлику између укупних прихода и трошкова. Одвојено од ове анализе се јављају нека посебна питања, као на пример, коректност процене сувишне амортизације (у шта Мандел сумња) или расипања у производном процесу. Такође и појава вишеструког урачунавања, која почива на недостатку у теоријској анализи <sup>(32)</sup>.

Међутим, то све још не значи да се оповргава тежња пораста вишка или укупних профита. Но то је друго питање. На овом месту да напоменемо још и то да су Баран и Свизи засновали своју теорију о вишку на моделу монопола као типичне производне јединице савремене капиталистичке економије, док се при статистичком обрачуну узима у обзир и „доходак од власништва индивидуалних предузећа“, који чини око 20 процената укупног дохотка од власништва.

5. *Вишак капитала и вишак производа.* — До сада смо разматрали различита схватања економског вишка, термилошке и аналитичке природе, а посебно ставове Барана и Свизија. Да би се путем категорије вишка анализирано функционисање економије монополног капитализма, неопходно је у том поливалентном појму тако одредити његове делове да у међусобном односу представљају један јединствен линеарни низ, који ће почивати на ширем теоријском сагледавању основних односа система. Дистанцирајући се од теорије радне вредности и уводећи у анализу категорију потенцијалног вишка, теоријску новину, која се не да заобићи, такав задатак на основама поставки Барана и Свизија тешко је извршити. А управо један од важних резултата концепције економског вишка, уопште, био је покушај да се нађе теоријски одговор за стање савременог капитализма — фантастичко расипање средстава приликом алокације производних фак-

(31) P. Baran, P. Sweezy, нав. дело, стр. 22.

(32) Е. Мандел је дао пример за рекламне трошкове: прво се рачунају као вишак вредности у смислу профита капиталиста, затим као рекламни трошкови, тј. део профита који се издаје за продајну активност и коначно као додајни капиталистички профит, одн. део рекламних трошкова који се убира пребацивањем на терет најамнина, в. Е. Mandel, Monopolcapital, Thesen, стр. 90.

тора, које ипак дозвољава систему рационално понашање; растућа потрошња непродуктивних радника, који више не чине периферну зону система; запосленост великог броја продуктивних радника у производњи добара, која су намењена свом уништењу; очигледни недостаци агрегатне ефективне тражње и сл.

Ако бисмо се у потпуности придржавали Марксове анализе, тада би ваљало у основи прихватити Манделову сугестију за разликовање вишка производа и вишка капитала. Као вишак производа економски вишак се јавља у виду оног дела укупне друштвене производње у датом временском периоду, који на тржишту не налази на одговарајућу куповну моћ. Тржишно нерезализован производ значи одсуство реализације вишка вредности садржаног у њему као и непотврђивање у тој производњи уложеног капитала. На другој страни, вишак капитала представља онај део државног капитала који не може да се профитносно инвестира у друштвеној производњи због монополских ограничења система.

На који начин се у савременим монополним економијама реализује економски вишак? Да би се одржао дати степен искоришћености капацитета, куповна снага неопходна за тржишну реализацију *вишка производа* обезбеђује се: високим јавним и приватним задуживањем, инфлационим финансирањем, различитим облицима прерасподеле националног дохотка, непродуктивном потрошњом а посебно дохоцима који имају свој извор у расходима на рекламну и продајну активност, те сувишном потрошњом државног апарата (која није неопходна за његово нормално функционисање) и група са високим дохоцима, као и евентуалним повећавањима реалних најамнина. Тиме се елиминишу неповољне последице система расподеле дохотка на укупан ниво потрошње.

С друге стране, излаз за профитносно инвестирање *вишка капитала* налази се у инвестирању у индустрију наоружања; извозу капитала, који нема само чисте облике производног улагања него и форму државних расхода у виду иностраних кредита, поклона или финансијске помоћи помоћу различитих планова развика а посебно тзв. помоћи неразвијеним земљама; инвестирање у сектору индустрија услуга те рекламне и продајне активности.

Судећи по тренду развика ових појавних облика реализације вишка производа и апсорпције вишка капитала, можда би се могло доћи до суда о тежњи пораста економског вишка, али замена закона о тенденцијском паду профитне стопе законом о порасту вишка нужно претпоставља развијену теоријску подлогу за кохерентно одређивање вишка и разчишћавања дилеме о судбини профитне стопе у монополном капитализму <sup>(33)</sup>.

Мирољуб Лабус

(33) О томе в. J. M. Gillman, *Das Gesetz des tendenziellen Falls der Profitrate*, Frankfurt/Wien, 1969; *Kapitalismus und Krise*, Frankfurt/Wien 1970. Иначе је Gillman пре Barana i Sweezya тврдио да вишак, дефинисан као разлика између вредности коју створе радници, укључив утрoшену вредност материјала, и њихових надница и плата као и потребне приватне потрошње, тзв. нето социјални вишак, има тенденцију да расте, и да је основни проблем капитализма како га апсорбовати, в. *Prosperitaet in der Krise*, Frankfurt, 1968, с. 276.